

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316

М.П. КУХТА, І.О. МАРТИНЮК

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ “ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ” В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті обґрунтовано необхідність поглиблення дослідження феномену “життєві стратегії” та потреби у паралельному аналізі схожих за суттю понять “стратегії життя” та “поведінкові стратегії”. Розглянуто історію становлення поняття в науковому дискурсі соціологічних, соціопсихологічних, соціофілософських концепцій. Життєві стратегії розглядаються як комплексне соціопсихічне утворення, покликане забезпечити адаптацію та самореалізацію людини в житті, яке вирізняється рядом специфічних якостей. Розглядаючи феномен із різних ракурсів, автори відстоюють думку про нетотожність понять “життєві стратегії”, “стратегії життя” та “поведінкові стратегії”.

Ключові слова: життєві стратегії, стратегії життя, поведінкові стратегії, типи стратегій.

Одним із магістральних шляхів сучасної соціологічної думки щодо визначення каузальних першоджерел соціальної поведінки є відмова від жорстких детермінаційних схем і водночас збільшення наголосу на суб'єктності акторів, що беруть участь у процесі соціальної взаємодії. Тим паче проблема активного начала, “самості” співдіючих суб'єктів актуалізується в періоди соціальної нестабільності, коли слабнуть традиційні соціальні регулятори й зростає питома вага суб'єктивного чинника. З огляду на ці тенденції звернення до проблеми життєвих стратегій у соціології видається своєчасним як у теоретичному плані, так і з погляду нагальних проблем соціальних реалій українського суспільства. Сьогодні, коли руйнується традиційна спадковість поколінь, знижується значення сімейних традицій та цінностей, партнерства, життя вивільняється від класових, групових, інституційних рамок, воно діяльнісно включене у повсякденну поведінку індивіда. Таким чином, стратегія стає завданням, яке залежить від рішення індивіда і за яке він буде нести персональну відповідальність. Це не просто роздоріжжя, точка вибору, це перехід від мрій та планів до реального життя, втілення задумів.

Традиція дослідження проблеми життєвих стратегій у суспільствознавчих науках не є надто довгою, проте, по-перше, вона має інтердисциплінарний характер, а по-друге, за порівняно незначний термін до пошуку в

цій сфері долучилася чимала група знаних науковців. Перші дослідження, котрі можна співвіднести із вивченням життєвих стратегій, окреслюються у рамках *соціальної філософії*, лише згодом ставши предметом наукового інтересу соціології та соціальної психології. Власне ці дослідження знаменуються появою роботи Е. Гуссерля “Криза європейських наук” [1], у якій він піднімає проблематику життєвого світу. Життєвий світ, згідно з Е. Гуссерлем, складається із суми очевидностей, що задають форми орієнтації людської поведінки. Певні розробки в цьому напрямі, присвячені освоєнню такого предметного поля як життєвий світ, “філософія життя”, здійснювали також М. Гайдегер, С. К’еркегор, Ф. Ніцше.

Досить плідними видаються спроби осмислення проблеми життєвих стратегій з погляду *психології* та *соціальної психології*. Спроби досягнути життя як цілісності, що вибудовується самим суб’єктом життя, започатковані авторкою біодромальної психології Ш. Бюлер. Неабияку данину вивченню проблематики, пов’язаної зі стратегією життя, віддали такі видатні психологи, як К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Е. Берн, Л. Божович, Л. Виготський, А. Леонтьєв, А. Маслоу, Ж. Піаже, Г. Франкл, Е. Фром, К. Хорні, Є. Шорохова та багато інших. Спираючись на вікову динаміку особистісних змін, інтеріоризацію зовнішніх соціокультурних впливів у процесі соціалізації, ці дослідники збудували цілий ряд теорій, що різним чином вирішують проблему співвідношення свідомого й несвідомого в саморегуляції поведінки індивіда, але так чи інакше визнають роль само організаційного начала в побудові його життя. Однак нас цікавлять більш загальні закономірності формування та функціонування життєвих стратегій, що належать до сфери соціології.

Власне соціологічне дослідження цієї проблематики бере початок у концептуальних побудовах В. Дільтея з його культурологічною “наукою про дух”; відомій теоремі У. Томаса, теорії соціальної дії М. Вебера з її наголосом на цілераціональності; соціальній динаміці П. Сорокіна. Далі в цьому напрямі працювали З. Бауман, П. Бергер, Г. Гарфінкель, Т. Лукман, А. Шюц та ін., які вивчали проблему життєвої стратегії з позицій соціальної установки, феноменологічних концепцій суб’єктивності й інтерсуб’єктивності життєвої поведінки особистості, стратегічної дії і взаємодії, соціальної структури й соціальних установок. Зокрема, Т. Бергер і Т. Лукман висунули ідею про те, що внутрішня нестабільність людського існування примушує людину впорядковувати хоча б навколишній світ для своєї поведінки [2]. Іншими словами, їх підхід передбачає іманентність прагнення до свідомого впорядкування свого життя.

Не чужою є проблема життєвої стратегії і структурно-функціональному підходу. Виходячи з існуючих у соціальній структурі суперечностей і протистоянь, що викликають до життя явище дисфункції, Р. Мертон пропонує типологію способів індивідуальної адаптації суб’єктів, що відрізняються соціальним статусом [3]. Тим самим у рамках цієї парадигми фактично створена методологічна основа для вивчення стратегії адаптації до соціальних умов.

У радянській і пострадянській науковій традиції ця проблематика також представлена досить широко, починаючи з теорії диспозицій В. Ядова [4], концепції життєтворчості Л. Сохань [5], напрацювань у сфері життєвих планів Є. Головахи, Н. Соболевої, Т. Резніка, Ю. Резніка, Х. Тітми, В. Тихоновича, В. Шубкіна. Зазначені автори бачать специфіку соціологічного підходу до вивчення життєвих стратегій у дослідженні соціальних ресурсів, інститутів, структур і механізмів, визначаючи стратегію життя як соціально зумовлену систему орієнтації особистості на довготривалу перспективу.

Водночас є підстави констатувати, що чисельність підходів і концепцій спричинює певну розмитість самого поняття “життєві стратегії”, у результаті чого виникла потреба у систематизації його істотних ознак та більш чіткому відокремленні від суміжних понять і категорій.

Мета статті полягає в уточненні визначення поняття “життєві стратегії” в соціології та розмежуванні його з близькими за змістом поняттями “стратегії життя” і “поведінкові стратегії”.

Звертаючись до розгляду окремих концепцій, у першу чергу звертаємо увагу на концепцію соціального конструювання реальності Т. Лукмана та П. Бергера. Вони висувають ідею, що “внутрішня нестабільність людського існування змушує її до того, щоб людина сама забезпечувала стабільне оточення для своєї поведінки. Людина сама має класифікувати свої потяги та керувати ними”. Згідно з ними, людина постійно перебуває у полі повсякденної реальності, що розділена на сектори. Частина цих секторів типізована й легка для сприйняття, інша ж частина потребує постійної рефлексії, оскільки у них людина стикається із тими чи іншими проблемами. Реальність, – говорять вчені – завжди включає обидва сектори, тому індивіду потрібно здійснювати постійну перевірку своєї життєвої стратегії на предмет її успішності чи неуспішності в конкретному випадку чи життєвій ситуації. Таким чином, перевірка буденними практиками відбувається на основі певного запасу знань щодо конкретної ситуації, власних можливостей та свого оточення. Типізована частина реальності будується на основі знань, установок і стереотипів, заданих суспільством у ході соціалізації. Це економить значну частину життєвої енергії, проте у випадку суспільної нестабільності та змін ці знання й установки перестають бути дієвими: люди опиняються у ситуації вакууму, будучи змушеними переструктурувати знання щодо навколишнього середовища і змінювати життя. Таким чином, учені звертають увагу на те, що люди володіють внутрішнім прагненням до цілеспрямованої та більш-менш усвідомленої побудови життя.

Інша концепція – суб’єктивності та інтерсуб’єктивності життєвої поведінки особистості А. Шюца – викристалізовується у рамках феноменологічної традиції. А. Шюц розвиває думку про те, що за допомогою запасу знань і досвіду людина створює свій суб’єктивний світ. За ним досвід формується завдяки увазі, що людина приділяє конкретній ситуації: увага передбачає активність, тобто соціальну дію, у результаті якої відбувається

вирішення проблем. Оскільки мотиви поведінки взаємопов'язані між собою, вони групуються у консистентні системи ієрархічного порядку. Знаючи достатньо елементів системи, людина може заповнити вільні позиції коректними припущеннями на основі логіки й таким чином передбачати мотиви та поведінку інших людей. Відповідно, у процесі взаємодії люди приписують типізовані схеми одні одним і очікують, що ці схеми використовуватимуться іншими подібним чином.

Так формується суб'єктивний світ людини. Причому поза взаємодією із суспільством людина не може вибудовувати стратегію, оскільки є включеною в нього із самого дитинства, він контролює та регулює ціннісно-носислову сферу людини. Отож у процесі взаємодії із суспільством людина повинна здійснювати передбачення щодо майбутніх кроків та вимог, щоб зуміти вчасно підготуватися до наступних дій. Таким чином, конкретний індивід набирає інформацію щодо цінностей і мотивів інших, ієрархізує їх, заповнюючи невідомі ніші, та здійснює передбачення. Передбачивши наступні дії інших і суспільства загалом, він може з більшою чи меншою мірою упевненості вибудовувати власну поведінку знаючи, що в такому випадку ця поведінка буде ефективною та її реалізації ніщо не загрожуватиме.

Згідно із Дж. Мідом, діючий суб'єкт створює свій соціальний світ у процесі комунікації з іншими людьми, тому людський розвиток є послідовністю засвоєння ідентичностей у процесі соціалізації. Соціальна ідентичність керує поведінкою людини і є джерелом мотивації, включає когнітивні схеми, поведінкові стратегії та когнітивне підтвердження. На підґрунті своєї ідентичності людина вибудовує життєву стратегію. При цьому людина вкладає у побудову доступні їй ресурси, розраховуючи отримати певний результат – належність до групи, відчуття захищеності, самореалізацію, формування стійких соціальних взаємозв'язків.

Як бачимо, при певній співзвучності зазначених концепцій дослідники по-різному визначають пріоритетні механізми формування життєвих стратегій під час соціалізації. Для П. Бергера і Т. Лукмана це рефлексія; для А. Шюца – передбачення, для Дж. Міда – самоідентифікація.

Так само у радянській та пострадянській традиції наукових розвідок проблеми життєвих стратегій спостерігається винесення на перший план різних аспектів феномену. Зокрема, концепція диспозиційної регуляції соціальної поведінки В. Ядова підкреслює складність, багатовимірність, якісну різноманітність і внутрішню суперечливість механізмів стратегічного планування життя. Л. Сохань і М. Кирилова, ототожнюючи стратегію і програму життя, підкреслюють їх систематизуючу та регулюючу функції, що забезпечує упорядкованість і скоординованість, етапність здійснення життєвих планів. Н. Соболева вбачає у життєвих стратегіях скеровуючий чинник при здійсненні ланцюжка життєвих виборів. Ю. Борцов і І. Камінін звертають увагу на спонукаючу роль потреб і домагань як важливої складової активності; І. Суріна та Г. Вижлецов, досліджуючи ціннісні оріє-

нтації і цілі, вважають їх ключовими характеристиками у побудові життя, оскільки саме вони визначають спрямованість, інтенцію дії індивіда.

То ж і тут простежуються різні пріоритети при співвіднесенні елементів стратегічної побудови життя, що теж не надто сприяє виокремленню більш-менш універсальної і загальноприйнятної дефініції життєвих стратегій.

Таким чином, до кінця ХХ ст. у філософії, соціальній психології та соціології накопичується достатньо матеріалу для виокремлення нового поняття – “життєва стратегія”, але більшість теоретичних доробків відзначаються несистемністю, утворюючи у підсумку дещо хаотичну картину.

У загальноприйнятому значенні стратегія (дав.-гр. *στρατηγία* – мистецтво полководця) є загальним, недеталізованим планом якої-небудь діяльності, що охоплює тривалий період часу й має своїм завданням ефективне використання ресурсів для досягнення основної мети, паралельно досягаючи проміжних цілей. Що ж до застосування його у суспільствознавчих науках у прив'язці до поняття “життя”, то безпосередньо до окреслення поняття “стратегія життя” як комплексного утворення та його аналізу вперше підходить К. Абульханова-Славська у 80-х рр. ХХ ст. Поєднавши дані попередніх соціопсихологічних розвідок та на основі власних досліджень, вона дає визначення “стратегії життя” як здатності людини до синтезу своєї індивідуальності з умовами життя, котра реалізується у різних життєвих обставинах, а також до її відтворення та розвитку. Відповідно, стратегія життя – з її точки зору – є деяким універсальним законом, способом існування людини у різних сферах її життя, а оскільки кожна людина будує своє життя сама, то стратегія життя є індивідуальним досягненням кожної людини.

Наступними, хто ґрунтовно підійшов до питання сутності життєвої стратегії та методології її вивчення, були Ю. Резнік і Т. Резнік, котрі стверджують, що соціологічний підхід до вивчення життєвих стратегій полягає в орієнтації на дослідження інституційних процесів, структур і механізмів. Виходячи із обраної ними соціологічної траєкторії у дослідженні, Ю. Резнік і Т. Резнік визначають стратегії життя як соціально зумовлені системи орієнтування особистості на довгочасову перспективу; символічно опосередковані та такі, що виходять за межі свідомості за своїм впливом ідеальні утворення, котрі реалізуються у поведінці людини, її орієнтирах і пріоритетах.

Варто відзначити, що саме К. Абульханова-Славська та Ю. Резнік і Т. Резнік найбільш ґрунтовно підійшли до всебічного розгляду поняття життєвих стратегій, хоча спроб окреслення поняття життєвих стратегій здійснено чимало як у рамках суто соціологічних, так і соціально-психологічних теоретичних розвідок. Так, М. Мдівані, П. Кодесс життєвою стратегією вважають розгорнуту в часовій перспективі психологічного майбутнього структуру життєвих цілей; В. Большов – складним динамічним утворенням, у рамках якого реалізуються життєві домагання, формується оцінка та проектування майбутнього стану життя і намічаються головні

шляхи й способи досягнення бажаного результату; В. Букін – динамічною системою перспективного орієнтування особистості, що спрямована на свідому зміну і конструювання свого майбутнього життя у співвіднесенні із визначеним планом і з допомогою відповідних здібностей; Л. Гатаулліна – загальним планом організації життєдіяльності індивіда, котрий виходить із оцінювання ним умов свого існування, наявних у нього цілей, цінностей, ресурсів та розуміння перспектив суспільного розвитку; Д. Чеботарьова – соціально зумовленою системою орієнтацій особистості в особистій і соціальній сферах на довготривалу перспективу; Л. Бузунова, Н. Шапошников – системою уявлень особистості про своє майбутнє життя, що орієнтує та спрямовує повсякденну поведінку протягом тривалого часу, а також способом свідомого планування й конструювання особистістю власного життя. О. Васильєва та Е. Демченко вважають життєву стратегію таким способом буття, системою цінностей і цілей, реалізація яких, згідно із уявленнями людини, дає змогу зробити її життя найбільш ефективним.

Чисельність наведених дефініцій зайвий раз доводить, що різноманітність досліджуваних аспектів побудови життєвих стратегій є наслідком багатогранності та складності цього феномену. Проте водночас наявність великої кількості визначень життєвих стратегій вказує на неузгодженість категорійного апарату та несистематизованість накопиченого за роки досліджень матеріалу. Сміслова плутанина, що виникає за цим, коли життєві стратегії наділяють характеристиками інших понять, а то й підмінюються ними – породжує складність подальшого вивчення.

Розгляд та аналіз ряду наведених визначень приводить до думки, що життєву стратегію науковці розглядають як у досить обширному, так і вузькому сенсах. У широкому під ними розуміється система особистісних диспозицій та поведінкових установок, що предметно скеровують соціальну поведінку актора протягом тривалого проміжку часу; а у вузькому сенсі під життєвими стратегіями розуміють певну лінію поведінки чи певні правила, котрі керують поведінкою людини у конкретних життєвих ситуаціях. Таке тлумачення допомагає диференціювати значення, що приписуються дослідниками цьому поняттю. Проте розподіл на широке й вузьке трактування не пояснює усіх особливостей проявів стратегічного планування життя.

На наш погляд, адекватно відобразити складне явище стратегічного саморегулювання соціальних акторів здатне запровадження у категоріальний апарат соціології принаймні трьох близьких за змістом, але окремих понять: 1) стратегія життя; 2) життєві стратегії; 3) поведінкові стратегії. На сьогодні у науковій літературі перші два поняття здебільшого виступають як взаємозамінювані та вживаються синонімічно, третє є порівняно мало-вживаним. То ж насамперед спробуємо обґрунтувати доцільність розведення близьких у морфологічному плані проте різних за суттю понять “життєві стратегії” та “стратегія життя”.

На наш погляд, стратегія життя виступає одиницею аналізу у випадку, коли життя береться в цілому, у масштабі усієї його тривалості, вона

співвідносна з такими категоріями, як світогляд, картина світу, мета життя, сенс життя, життєвий шлях, життєвий ідеал, життєве кредо. Під стратегією життя ми розуміємо притаманну суб'єктові конфігурацію принципів, установок і норм, що зумовлюють певну стереотипізацію вибору способів вирішення життєвих проблем, схильність до певного стилю життя. Відмінність її від життєвої програми полягає в тому, що остання структурує життєві цілі й плани, впорядковуючи їх не тільки з погляду черговості здійснення, а насамперед, за значенням, відповідно до усталеної ієрархії цінностей-цілей; стратегія життя є втіленням преференцій при обранні пріоритетних цінностей-засобів. Стратегія життя не завжди усвідомлюється суб'єктом (бо це потребує високого ступеня рефлексії), однак завжди наявна в його діях на підсвідомому, архетипічному рівні. Образно кажучи, вона забезпечує навігацію суб'єкта в бурхливому життєвому морі, даючи йому змогу визначити свої прагнення в системі координат "осяжне – неосяжне" і "прийнятне – неприйнятне". Проводячи аналогію із розмежуванням понять "життєвих цілей" та "цілі життя" ("цілі життя" є тим, заради чого жити, а життєві цілі слугують їй засобами), можна сказати, що стратегія життя позиціонується як обраний, якщо не назавжди, то на значну частину життя, напрям розвитку, руху до певної ідеї чи ідеалу, тоді як життєві стратегії швидше виступатимуть як способи обрання відповідних уявлень суб'єкта про ситуацію і власний потенціал засобів досягнення як проміжних, так і узагальнених цілей в окремих сферах життєдіяльності, і здатні змінюватися відповідно до актуалізованої соціальної функції.

Що ж до використання поняття "життєві стратегії" у множині, то воно зумовлене тим, що оскільки застосування поняття "стратегія життя" (яке охоплює переважно лише коло людей, котрі вже здійснили свій вибір напряму життя та активно й творчо його реалізують) здатне суттєво звузити напрям досліджень до рівня індивідуально неповторного та спрямувати його у русло психології, ми обрали до вивчення поняття "життєві стратегії" як таке, що вказує на існування різних типів стратегій.

При збігу стратегій життя різні соціальні актори можуть використовувати різні життєві стратегії; можливо й протилежно: при істотних відмінностях у життєвих принципах суб'єкти здатні в якихось сферах життя у якийсь період використовувати ідентичні життєві стратегії. Можна погодитись з К. Абульхановою-Славською, що стратегія життя характеризується трьома істотними ознаками: по-перше, вибором напряму й способу життя, побудовою ієрархії магістральних життєвих цілей і визначенням етапів їх досягнення; по-друге, знаходженням шляхів вирішення життєвих суперечностей; по-третє, творчим по'єднанням власних цілей з життям. На наш погляд, слід цей перелік доповнити такими параметрами, як комплексність і часова довжина, тривалість ("розгортваність" у часі).

У життєвих стратегій дещо інші суттєві ознаки, що впливають з їх основних функцій:

– забезпечення орієнтації у світі (співвіднесення себе й світу, потрібнісного й прогнозованого майбутнього);

- скерування (планоутворювальної);
- спонукальної (мотивуючої дії);
- творчої (конструювання власного життя);
- організаційної (що структурує порядок цілереалізації);
- регулюючої (коригуючої) соціальну поведінку.

У підсумку на основі теоретичного аналізу вказаних структурних елементів ми доходимо до визначення поняття “життєві стратегії”, запропонованого М. Кухтою. Життєві стратегії – це комплексне соціопсихічне утворення, покликане забезпечити адаптацію та самореалізацію людини в житті, що вибудовується на основі ціннісних орієнтацій та вирізняється такими якостями, як спрямованість, стійкість, протяжність, усвідомленість, організованість, самостійність, реалістичність, активність, рівні представленості яких разом із доступними ресурсами (засобами) зумовлюватимуть оптимальність побудови стратегій. Життєві стратегії мають статичну та динамічну частини й формуються в процесі соціалізації під впливом соціальних, культурних, особистісних чинників.

Методологічно важливо підкреслити єдність основних складових формування стратегій: 1) соціокультурної детермінації; 2) індивідуальної схильності; 3) векторизації у сферу практичної поведінки. Перші дві складові відрізняються генезисом, джерелом формування: якщо одна бере початок від об’єктивних витоків (культурно зумовлені зразки, стандарти, норми, цінності, сприйняті в ході соціалізації), то інша має внутрішню, суб’єктивну природу (індивідуальні задатки, смисли, цілі, цінності). Але і та, й інша “задають” змістовну сторону життєвої стратегії, втілюється ж остання в організаційному компоненті (уміння, навички, звички, стереотипи).

Тут ми безпосередньо підійшли до стратегії поведінки або, точніше, стратегій, оскільки можлива наявність в актора декількох стратегій, які він може чергувати залежно від особливостей ситуації, у якій перебуває. Звертаючись до питання концептуалізації поняття поведінкової стратегії в рамках системи соціологічного знання, перш за все необхідно встановити співвідношення поняття поведінкової стратегії з більш уживаним поняттям “життєві стратегії”. На нашу думку, поведінкові стратегії слугують засобами операціоналізації життєвих стратегій стосовно конкретних обставин соціальної взаємодії. Стратегія поведінки – це генералізована лінія, якийсь алгоритм, який проглядається в практичних діях суб’єкта, підштовхує до вибору тих чи інших рішень і зразків поведінки у буденних життєвих ситуаціях. Функціонально стратегію поведінки можна уподібнити характером з його специфічною роллю в психологічній структурі особистості. Іншою аналогією може служити співвідношення способу й стилю життя.

Водночас не зовсім правильно визначати стратегію поведінки як тактику вирішення практичних завдань. Поняття тактики, що походить від латинського *taktus* – дотик, передбачає реальні технологічні дії, що служать реалізації стратегічного задуму стосовно ситуативних обставин. Наприклад, грибоєдівське “а коль доведеться прислужитися...” може виступати

прикладом тактичного рішення стратегії придворного плазування. Стратегія поведінки являє собою заснований на стереотипізованому наборі тактик (патернів) алгоритм вибору поведінкових рішень, дій, прийомів. Стратегія поведінки – перехідна ланка, завдяки якій смисложиттєві задуми, опосередковані послідовно стратегією життя і життєвими стратегіями, адаптуються до реалій повсякденності. Власне ми й концентруємо увагу на теоретико-методологічних передумовах вивчення саме поведінкових стратегій, оскільки без них найкраща життєва стратегія на перевірку виявляється “маніловщиною”. З точки зору усталених теоретичних конструктів, ядівська система диспозицій або тріада внутрішніх передумов дії Гідденса (дискурсивна свідомість – практична свідомість – неусвідомлювані мотиви) характеризують різні рівні (ступені) цілераціонального усвідомлення причин тих чи інших вчинків, а стратегія поведінки не вписується в жоден з виділених рівнів; це “наскрізний” механізм, що пронизує всі поверхи ієрархії спонукальної і спрямовуючої системи й забезпечує взаємодію цих рівнів – від смисложиттєвих світоглядних пріоритетів до повсякденних поведінкових патернів і звичок. Внаслідок цієї своєї єднальної ролі, згідно з якою скеровувальні імпульси цілепокладання трансформуються в розгорнутий процес цілереалізації, адекватна поведінкова стратегія стає чи не найважливішим елементом як професійної підготовки, так і подальшої соціальної адаптації в постосвітній період.

Зазначимо також основні підходи до типологічного поділу життєвих стратегій. Життєва стратегія, що вибудовується на основі таких загальних показників, як модель конкретного соціуму, умови соціалізації, ціннісно-смилова сфера людини, може бути і є різною в різних обставинах. Розгляд типологій життєвих стратегій дасть нам уявлення: про моделі стратегій, створені дослідниками, що доповнить картину розгляду феномену; а пошук власного критерію типологізації відштовхуватиметься від аналізу критеріїв попередників.

Перші спроби типологізації людей є у Ф. Знанецького. Ф. Знанецький та У. Томас виокремили три типи соціальних характерів: “філістайн” – орієнтований на стабільність, віддають перевагу традиційним ситуаціям, конформні, протидіють змінам у зовнішньому середовищі; “богеміан” – характеризується спонтанністю реакцій та поведінки, легкою адаптацією до нових умов; “креативний” – здатний до активної діяльності, схильний до різноманітності та цілеспрямовані. Головним критерієм тут є показник консервативності та активної діяльності.

Подібно до них, Е. Фромм пропонує власну типологію соціальних характерів, тобто соціальних форм встановлення відносин з іншими, поєднання екзистенційних потреб і соціального контексту життя людей. Соціальні характери він розділяє на продуктивні та непродуктивні. Слід відзначити, що Е. Фромм стверджував, що в результаті радикальних соціальних та економічних змін можна створити суспільство, в умовах якого задовольнялися б як індивідуальні, так і суспільні потреби.

Власне, беручи до уваги соціальні типи Ф. Знанецького та типологію соціальних характерів Е. Фромма, можна виокремити суттєві ознаки соціальної поведінки людей, зокрема, схильність до змін чи консервативність; адаптивність, особливості побудови взаємостосунків з іншими; перетворювальний чи пасивний характер ставлення до оточення. З погляду лише соціального конструювання життєвих стратегій, вони є значущими, проте залишаються ще й культурний та особистісний аспекти побудови життя, котрі тут мало беруться до уваги. Тож ми звернемося також до класифікацій життєвих стратегій дослідниками останнього часу.

Зокрема, Гатауліна виокремлює певний тип класифікації, в основі якого – домінуюча орієнтація людей. На основі цього критерію класифікації нею виокремлюються моделі:

- життєзабезпечення;
- життєвої побудови;
- життєтворчості.

У рамках моделі життєзабезпечення виокремлюються стратегії наростаючого благополуччя, збалансованого благополуччя та стратегія виживання. При цьому моделі життєвої побудови та життєтворчості вважаються кращими, проте потребують наявності відповідних соціальних умов. Цими умовами називаються стабілізація соціально-економічних аспектів життя суспільства, підвищення життєвого рівня основної маси населення, вирівнювання можливостей життєвого старту.

Інший дослідник, Р. Пехунен, будує свою класифікацію на основі способу вирішення конфліктів. Слід зазначити, що спільні риси із цією класифікацією простежуються й у психології – в опитувальнику способів подолання конфліктів У. Томаса. Проте тут є й деякі особливі положення: цей підхід звужує розгляд специфіки життєвих стратегій, обмежуючись конфліктологічною стороною дослідження.

З 1990-х рр. активно досліджуються “адаптаційні стратегії”, “стратегії виживання”. Так, Т. Заславська виокремлює три типи трансформаційної активності: цільова реформаторська діяльність, масова соціально-інноваційна діяльність і реактивно-адаптаційна поведінка. На основі цих типів активності та на основі сукупності таких ознак, як цілі, мотиви, засоби реалізації, нею виокремлюються чотири класи життєвих стратегій:

- досягнення;
- адаптаційні;
- регресивні;
- руйнівні.

Т. Заславська відзначає, що в основі адаптаційної стратегії є намагання до соціального виживання, до збереження мінімально припустимого соціального статусу.

У свою чергу, Шепеленко розробляє типологію життєвих стратегій на основі аналізу соціальної активності, цілей та ціннісних орієнтацій, що домінують у цій соціальній групі, методів і засобів реалізації цих цілей. На

основі емпіричних досліджень вчена робить висновок про те, що життєві стратегії перебувають під впливом трансформаційних процесів у суспільстві, з одного боку, та певним чином впливають на хід і результати цих змін – з іншого боку. Основними критеріями виокремлення нею типів життєвих стратегій виступає оцінка ступеня успішності адаптації до сучасних умов життя.

Ю. Резнік та Т. Резнік типи стратегій виокремлюють за рядом інституціональних ознак:

- соціально-економічного становища;
- способу виробництва та трансляції культурних стандартів;
- системи регулювання та контролю, соціального характеру (колективної ментальності), професійного етосу.

З погляду вчених, у сукупності ці ознаки утворюють комплексний критерій соціологічної типологізації життєвих стратегій, а його зміст визначається характером соціальної активності людей.

У працях С. Макеєва, Л. Біляєвої та інших життєві стратегії виступають як найбільш впливовий критерій реальної стратифікації суспільства; Ю. Левада у своїх дослідженнях будує типологію життєвих стратегій на основі диференціації адаптаційної поведінки. Цей підхід має багато спільного також із дослідженнями Т. Заславської, проте адаптація розглядається ним швидше як спосіб використання незвичних засобів для підтримки наявного соціального статусу.

Наумова також виокремлює три типи стратегій:

- перший тип життєвої стратегії, згідно з нею, характеризується успішною зовнішньою адаптацією, що базується на новій, жорстко організованій системі ціннісних орієнтацій;
- другий тип пов'язаний із ефективною внутрішньою адаптацією, що базується на стійкості фундаментальних ціннісних орієнтацій та на відносному несприйнятті зовнішніх впливів;
- третій тип – стратегія виживання, характерна для соціальних груп із невеликим життєвим ресурсом, невисоким статусом і поганим матеріальним становищем.

При цьому основними критеріями виділення нею типів життєвих стратегій були:

- орієнтація на засіб відтворення свого соціального статусу;
- оцінка ступеня успішності своєї адаптації до сучасних умов життя;
- засоби вирішення життєвих проблем і подолання життєвих труднощів;
- рівень та якість застосування засобів, що надаються новими соціальними можливостями.

Подібний до попереднього підхід до типологізації життєвих стратегій приймає і Балабанова. Вона веде мову про стратегії боротьби із життєвими труднощами. Проте її типологізація тісно співвіднесена із реаліями життя та базується суто на емпіричних показниках. Зокрема, в основі її ти-

пології – індивідуальна активність та раціональність. Нею були виокремлені якісні типології поведінки у важких життєвих ситуаціях, виокремлено такі фактори: самоефективність – впевненість у собі; інтернальний локус контролю; емоційна стійкість та працездатність.

Підхід до виокремлення типів життєвих стратегій по співвідношенню індивідуальної своєрідності та творчої активності людини пропонують також Е. Варламова та С. Степанов. Вони виокремлюють чотири типи життєвих стратегій:

1) творча унікальність – відображає творче ставлення людини до власного життя, коли її перетворювальна ініціатива призводить до високої неповторності й екстраординарності подій її життя;

2) пасивна індивідуальність – являє собою стихійний, випадковий характер формування людини, коли її індивідуальна своєрідність в основному залежить не від її зусиль, а визначається зовнішніми обставинами;

3) активна типовість – відображає прагнення людини бути “як усі”, коли її зусилля спрямовані на досягнення загальноприйнятих цілей і цінностей;

4) пасивна типовість – характеризує стихійне наслідування людиною соціальних стереотипів, її сліпе підпорядкування соціальним нормам.

Узагальнивши ці підходи, можна сказати, що найбільш поширені сьогодні класифікації стратегії життя використовують такі ознаки:

– соціально-економічне становище людини (стратегія благополуччя, успіху, самореалізації);

– спосіб вирішення життєвих суперечностей, конфліктів (стратегія захисту, відмови, пристосування);

– співвідношення сил протидіючих сторін та “силове поле” впливаючих факторів (стратегії наступальні й захисні). Проте у зазначених типологіях відсутня домінанта, котра б відображала саме особливості зворотнього зв’язку у взаємодії індивід-суспільство.

Власне типології життєвих стратегій можуть бути вибудовані на основі практично всіх проаналізованих нами істотних ознак цього поняття або їх комбінації. Оскільки нас, перш за все, цікавить соціальний аспект життєвих стратегій, представленість типів та їх вплив на розвиток суспільства, типологію ми розробляли, відштовхуючись від критерію обрання спрямованості життя та можливості продуктивної взаємодії із чинниками соціального походження. Отже, ми виокремлюємо такі типи життєвих стратегій:

На основі напрямку взаємодії із суспільством:

1) інновативні життєві стратегії – орієнтовані на пошук нових варіантів життя, зосереджені на вихід за межі усталених способів поведінки, стилів життя та за межі “коридору подій”;

2) консервативні життєві стратегії – орієнтовані на вже існуючі моделі варіантів життя.

При цьому виокремлюємо такі варіанти:

- культурні взірці життєвих стратегій. Чинники, що можуть актуалізувати обрання цих взірців – належність до певного етносу, релігії, статі тощо;
- реально представлені взірці. Чинники, що актуалізують їх обрання – конкретні умови проживання (соціопросторові, соціоекономічні, соціобіологічні).

За задоволеністю результатом:

- індивідуальна задоволеність, соціальна продуктивність;
- індивідуальна задоволеність, соціальна непродуктивність;
- індивідуальна незадоволеність, соціальна непродуктивність.

Критеріями успішності життєвих стратегій виступатиме суб'єктивне відчуття задоволеності життям, котре забезпечуватиметься високими рівнями представленості комплексу елементів життєвих стратегій.

Слід зауважити, що сфера поширення тих чи тих типів стратегій визначається рівнем соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, способом виробництва, рівнем та якістю життя, наявністю засобів регуляції суспільного життя, ступенем участі людей у суспільному житті, впливом традицій – ідеалів та вірувань.

Висновки. У підсумку проведеного теоретичного аналізу:

- обґрунтовано доцільність застосування при інтерпретації феномену стратегічного планування життя понять стратегії життя, життєвих стратегій та поведінкових стратегій, що дає змогу детальніше розглянути суб'єктні механізми самоорганізації та самореалізації;
- уточнено поняття життєвих стратегій, котрі розглядаються як комплексне соціопсихічне утворення, покликане забезпечити адаптацію та самореалізацію людини в житті, що вибудовується на основі ціннісних орієнтацій та вирізняється такими якостями, як спрямованість, стійкість, протяжність, усвідомленість, організованість, самостійність, реалістичність, активність, рівні представленості яких разом із доступними ресурсами (засобами) зумовлюватимуть оптимальність побудови стратегій;
- при створенні типології життєвих стратегій обґрунтовано доцільність синтезу двох критеріїв – напряду взаємодії актора із суспільством і суб'єктивною задоволеністю результатом.

Список використаної літератури

1. Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії / Е. Гуссерль // Філософська думка. – 2002. – № 3. – С. 134–149.
2. Бергер П.Л. Социальное конструирование реальности: Трактат по социол. знания : [перевод] / Питер Бергер, Томас Лукман. – М. : Моск. филос. фонд, 1995. – 322 с.
3. Merton R.K. Social Theory and Social Structure / R.K. Merton. – N.Y., 1957. – P. 140.
4. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В.А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975.
5. Сохань Л.В. Життєтворчість як мистецтво життя / Л.В. Сохань // Психологія і педагогіка життєтворчості. – К., 1996. – С. 156–167.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2012.

Кухта М.П., Мартинюк И.О. Проблема концептуализации понятия “жизненные стратегии” в социологическом дискурсе

В статье обосновано необходимость углубления исследования феномена “жизненные стратегии” и потребности в параллельном анализе схожих по сути понятий “стратегии жизни” и “поведенческие стратегии”. Рассматривается история становления понятия в научном дискурсе социологических, социопсихологических, социофилософских концепций. Также определяется, что жизненные стратегии являются комплексным социопсихическим образованием, призванным обеспечить адаптацию и самореализацию человека в жизни, которое отличается рядом специфических качеств. Рассматривая феномен с разных ракурсов, авторы отстаивают мнение о нетождественности понятий “жизненные стратегии”, “стратегии жизни” и “поведенческие стратегии”.

Ключевые слова: *жизненные стратегии, стратегии жизни, поведенческие стратегии, типы стратегий.*

Kuhta M., Martyniuk I. Problem conceptualization of “life strategies” from sociological discourse

This article proves the necessity of deepening the study of the phenomenon of “life strategies” and need of parallel analysis essentially similar concepts of “life’s strategy” and “behavioral strategies”. Considered background separation concept in scientific discourse of sociological, sociopsychological, sociofilosofie’s concepts. Also determined that life’s strategy is a complex sociopsychical formation aimed at ensuring adaptation and personal fulfillment in life. Considering the phenomenon from different perspectives, the authors advocate the idea of nonidentical concepts of “life strategies” “life strategies” and “behavioral strategies”.

Key words: *life strategies, life strategies, behavioral strategies, types of strategies.*